

Mänskliga rättigheter

Mänskliga rättigheter i Sverige

Detta utbildningshäfte innehåller information om mänskliga rättigheter i Sverige. Här ges en beskrivning av hur internationella förpliktelser införlivas i svensk rätt, vilka lagar och föreskrifter som innehåller skydd för de mänskliga rättigheterna, vilka kontrollmekanismer som finns och slutligen information om den nationella handlingsplanen för de mänskliga rättigheterna. Se även övriga utbildningshäften i serien samt regeringens webbplats för mänskliga rättigheter: www.manskligarattigheter.gov.se eller FN:s högkommissaries webbplats www.unhchr.ch

Detta häfte ingår i regeringskansliets utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. Övriga häften i serien inkluderar:

- ◆ Mänskliga rättigheter – En introduktion
- ◆ FN:s konventioner om mänskliga rättigheter
- ◆ ILO:s arbete för mänskliga rättigheter
- ◆ Regionala system för att främja och skydda mänskliga rättigheter

Producerat av Justitiedepartementet och Utrikesdepartementet 2005
Tryck: Elanders Gotab, mars 2005
Illustrationer: Tove Siri Antonsson
Fler exemplar kan beställas på www.regeringen.se

Det här materialet är möjligt att beställa i alternativa format, till exempel talkassett eller lättläst. Kontakta informationssektionen på Justitiedepartementet på tel 08-405 10 00.

Mänskliga rättigheter i Sverige

Sverige har ratificerat de flesta konventioner om mänskliga rättigheter som utarbetats inom ramen för bland annat FN och Europarådet. Sverige är därför folkrättsligt skyldigt att främja och skydda de olika rättigheterna inom landet. Det är staten, i första hand regeringen och dess myndigheter, som har ansvar för att de mänskliga rättigheterna respekteras i Sverige men förpliktelsen vilar på hela den offentliga förvaltningen. Kommuner och lands- ting liksom domstolar har därför också ett ansvar.

Internationella förpliktelsers införlivande i svensk rätt

Internationella överenskommelser, traktater, blir i Sverige inte automatiskt en del av den nationella rätten. Traktater som ingåtts av Sverige måste på något sätt införlivas med svensk rätt för att bli gällande inför svenska domstolar och myndigheter. Två metoder används huvudsakligen för att införliva internationella överenskommelser: inkorporering och transformering.

Inkorporering innebär att det i lag föreskrivs att den internationella överenskommelsen skall gälla som svensk lag. Överenskommelsens autentiska text, på ett eller flera språk, ligger då till grund för tillämpningen. Metoden kan därför användas endast då överenskommelsen är skriven på ett sådant sätt att den kan tillämpas enligt sin ordalydelse. Denna metod har till exempel valts för att införliva folkrättens regler om diplomatiska privilegier och immunitet. På mänskliga rättighetsområdet har den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, Europakonventionen, inkorporerats. Lagen trädde i kraft den 1 januari 1995.

Transformering innebär antingen att texten till en överenskommelse översätts till svenska och sedan tas in i en svensk författning, eller att överenskommelsen omarbetas till svensk författningstext. Som exempel kan nämnas att flera av principerna i konventionen om barnets rättigheter, barnkonventionen, har arbetats in i svensk lagstiftning såsom i föräldrabalken, socialtjänstlagen och utlänningslagen.

Överensstämmer de materiella bestämmelserna i en internationell överenskommelse med innehållet i gällande svensk rätt, har lagstiftaren ansett att något särskilt transformerings- eller inkorporeringsförfarande inte krävs.

Så var fallet avseende FN-konventionerna om medborgerliga och politiska rättigheter respektive om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, vilka Sverige ratificerade 1971.

Internationella åtaganden som inte införlivats i svensk rätt kan inte ligga till grund för en dom i svensk domstol. Domstolarna bör dock, enligt en numera vedertagen princip, i så kallad fördragskonform anda tillämpa den svenska rätten så att den i det enskilda fallet inte strider mot någon konvention om mänskliga rättigheter som ratificerats av Sverige.

Internationella förpliktelsers införlivande i svensk rätt:

- ◆ **Transformering**
- ◆ **Inkorporering**

Skyddet för mänskliga rättigheter i Sverige

Förverkligandet av de mänskliga rättigheterna handlar ofta om huruvida regeringen har vidtagit tillräckliga åtgärder – lagstiftning, utbildning, social stöd med mera – för att tillgodose rättigheterna. För att garantera iakttagandet av rättigheterna måste staten föreskriva skyldigheter och restriktioner för olika aktörer i samhället och, givetvis, beivra kränkningar av rättigheterna.

De mänskliga rättigheterna återspeglas i stora delar av det svenska rättssystemet utan att det uttryckligen är angivet och ofta märks det inte att skyddet för mänskliga rättigheter har påverkat lagens utformning. Skyddet för rättigheterna finns i våra grundlagar och i lagar och föreskrifter liksom i Europakonventionen och EG-rätten.

Grundlagarna

I Sverige skyddas de mänskliga rättigheterna bland annat genom tre grundlagar: regeringsformen, tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen. Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen innehåller detaljerade regler om skyddet för yttrandefriheten i tryckta skrifter respektive i andra medier. Tryckfriheten har varit grundlagsskyddad sedan 1700-talet.

I regeringsformens första kapitel slås fast att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. Vidare anges att det allmänna särskilt ska trygga rätten till hälsa, arbete, bostad och utbildning samt verka för social omsorg och trygghet. Här har rättigheterna fått karaktären av målstadganden som det allmänna kontinuerligt skall eftersträva att uppfylla. De ger inte i sig möjlighet för en enskild att väcka talan mot staten för bristande uppfyllelse av målen. Samtidigt har rättigheterna givits en framträdande plats i grundlagen vilket återspeglar att de anses vara av stor vikt för den offentliga förvaltningen.

Regeringsformens andra kapitel innehåller en rättighetskatalog där varje medborgare tillförsäkras ett antal centrala rättigheter såsom yttrande-, förenings- och religionsfrihet liksom skydd för den fysiska integriteten, till exempel förbud mot tortyr och dödsstraff. Vidare framgår att lag eller annan

föreskrift inte får innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör minoritet. Det finns också förbud mot lagar som missgynnar någon på grund av kön. Rätten att kostnadsfritt erhålla grundläggande utbildning i allmän skola är ett annat exempel på en grundlagsskyddad rättighet.

Begränsningar av fri- och rättigheterna måste ha stöd i lag och får endast göras för att tillgodose ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. En begränsning får inte gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. Begränsningen får inte heller göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning. Vissa fri- och rättigheter, till exempel religionsfriheten och förbudet mot dödsstraff och tortyr, är absoluta vilket innebär att de inte kan inskränkas. För att dessa fri- och rättigheter ska kunna begränsas krävs grundlagsändringar.

Rättighetsregleringen i regeringsformens kapitel 2 riktar sig i första hand till riksdag, regering och myndigheter i deras normgivning. Dessa får inte stifta lagar och andra föreskrifter som inkräktar på de skyddade fri- och rättigheterna. Skyddet gäller också i förhållande till myndigheter i deras rättstillämpande verksamhet. Avsikten med regleringen är inte att enskilda skall kunna grunda anspråk direkt på regeringsformens regler och åberopa dessa inför domstol. Bestämmelserna kan dock indirekt komma under domstolsprövning genom bestämmelsen i 11 kap. 14 § regeringsformen. Domstolar eller andra offentliga organ får nämligen inte tillämpa en föreskrift om den till exempel strider mot någon bestämmelse i grundlag eller annan överordnad författning. Har föreskriften beslutats av riksdag eller regering krävs dock att felet är uppenbart.

Lagar och föreskrifter

Vid sidan om grundlagarna har även föreskrifter på andra nivåer i det svenska rättssystemet praktisk betydelse för den enskildes fri- och rättigheter. Detta gäller en rad olika lagar och föreskrifter som berör till exempel hälso- och sjukvård, socialtjänst, socialförsäkringar, kriminalvård, skydd mot olika former av diskriminering, skola, arbetsrätt och rättegången i tvistemål och brottmål.

Europakonventionen

Sedan 1995 är Europakonventionen svensk lag (SFS 1994:1219). Vid samma tidpunkt infördes ett stadgande i regeringsformen som anger att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen. Lagar som tillkommit innan konventionen inkorporerades ska tolkas i enlighet med konventionen och den praxis som finns. Läs mer om Europakonventionen i utbildningshäftet *Regionala system för att främja och skydda mänskliga rättigheter*.

EU:s regelssystem

Flera frågor som tillhör EU:s kompetensområde berör i allra högsta grad mänskliga rättigheter. Som exempel kan nämnas asyl- och jämställdhetspolitiken. Vidare finns nu också ett särskilt dokument till skydd för mänskliga rättigheter inom EU, stadgan om grundläggande rättigheter, den så kallade EU-stadgan. Stadgan avser skyldigheter gentemot medborgarna som skall respekteras av unionens institutioner och organ samt medlemsländerna när de tillämpar EG-rätten. Den understryker därmed att de mänskliga rättigheterna gäller även för EU, även om unionen i sig inte är ansluten till någon konvention på området.

I juni 2004 enades Europeiska rådet om ett nytt EU-fördrag som kan träda i kraft när samtliga medlemsstater har ratificerat det. Det nya fördraget innehåller en bestämmelse som gör det möjligt för EU att anslutas till Europakonventionen och diskussioner pågår nu om att EU skall kunna bli part till Europakonventionen. Stadgan är en annan ny del av EU:s nya fördrag och kan alltså bli juridiskt bindande när fördraget träder i kraft.

Skyddet för mänskliga rättigheter i Sverige

- ◆ Grundlagarna
- ◆ Olika lagar och föreskrifter (såsom Socialtjänstlagen, Utlänningslagen, Föräldrabalken och Rättegångsbalken)
- ◆ Europakonventionen som sedan 1995 är svensk lag
- ◆ EU:s regelssystem

Kontrollmekanismer

Nationella kontrollmekanismer

Om en individ anser att ett offentligt organ kränkt en mänsklig rättighet kan personen ifråga vända sig till den myndighet som fattat beslutet för att få beslutet ändrat. Den främsta kontrollen för tillvaratagande av rättigheterna utgörs dock av de nationella domstolarna. Det finns också en möjlighet att vända sig till Riksdagens ombudsmän (JO), som är valda av riksdagen, för att påtala att en myndighet eller annat offentligt organ handlat i strid med lagen.

Vidare finns ett antal ombudsmän som är underställda regeringen. Justitiekanslern (JK) är regeringens högste ombudsman och har bland annat till uppgift att utöva tillsyn över myndigheter och deras tjänstemän. Tillsynsverksamheten är främst inriktad på att upptäcka systematiska fel i den offentliga verksamheten. Vidare finns Jämställdhetsombudsmannen (JämO), Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO), Barnombudsmannen (BO), Handikappombudsmannen (HO) och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO). Dessa ombudsmän kan genom sina skilda mandat på olika sätt bistå enskilda i tillvaratagandet av deras rättigheter.

Internationella kontrollmekanismer

Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna kan pröva frågor som rör tolkningen och tillämpningen av Europakonventionen. Genom åren har en rik praxis avseende tolkningen av konventionen vuxit fram. Domstolen har behandlat en rad fall där svenska medborgare ansett sig ha fått sina rättigheter kränkta av svenska myndigheter och domstolar. I utbildningshäftet *Regionala system för att främja och skydda mänskliga rättigheter* går det att läsa närmare om domstolens arbete.

Även EG-domstolen har en kontrollerande funktion när det är fråga om en EG-rättslig förpliktelse som berör mänskliga rättigheter.

Vidare bör nämnas de övervakningskommittéer som är kopplade till FN:s olika konventioner om mänskliga rättigheter.

Läs mer om detta i utbildningshäftena *Mänskliga rättigheter - En introduktion*, *FN:s konventioner om mänskliga rättigheter* och *Regionala system för att främja och skydda mänskliga rättigheter*.

Kontrollmekanismer avseende respekten för mänskliga rättigheter i Sverige

- ◆ Nationella domstolar
- ◆ JO
- ◆ Ombudsmännen underställda regeringen (JK, JämO, DO, HO, BO HomO)
- ◆ Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna
- ◆ EG-domstolen
- ◆ FN:s övervakningskommittéer

En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna

För att främja och skydda de mänskliga rättigheterna behövs utöver en väl fungerande lagstiftning även andra åtgärder, till exempel utbildning och information. Bland annat mot bakgrund av detta presenterade regeringen i januari 2002 skrivelsen En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna (skr. 2001/02:83). I handlingsplanen fastställer regeringen att det långsiktiga målet vad avser arbetet med mänskliga rättigheter i Sverige är att säkerställa full respekt för de mänskliga rättigheterna, ökad kunskap och medvetenhet om de mänskliga rättigheterna samt bättre samordning av arbetet med att främja mänskliga rättigheter.

I handlingsplanen lyfts ett antal prioriterade frågor upp såsom internationellt skydd mot förföljelse och tortyr, frihetsberövanden, barnets rättigheter, nationella minoriteter och skydd mot diskriminering på grund av bland annat kön, etnisk tillhörighet och sexuell läggning.

Handlingsplanen behandlar också vikten av utbildning och information om mänskliga rättigheter. Regeringens webbplats för mänskliga rättigheter, www.manskligarattigheter.gov.se, spelar en stor roll i informationsarbetet. Webbplatsen skall löpande synliggöra relevant regeringsarbete och visa på dess kopplingar till de mänskliga rättigheterna. Den skall vidare utgöra en kunskapsbank om mänskliga rättigheter nationellt och internationellt. Avseende utbildning är det av stor vikt att hela den offentliga förvaltningen uppmärksammas på sitt ansvar för att respektera och skydda de mänskliga rättigheterna. Ett fyrtiotal myndigheter har därför fått i uppdrag att utbilda sin personal i frågor om mänskliga rättigheter. För att lyfta frågorna även på kommunal nivå har ett antal kommunkonferenser anordnas där mänskliga rättigheter och nationella minoriteter på kommunal nivå behandlas.

En interdepartemental arbetsgrupp har inrättats inom Regeringskansliet för att främja samordningen av arbetet med mänskliga rättigheter. Exempel på frågor som behandlats inom arbetsgruppen är de olika departementens ansvar för mänskliga rättigheter i bland annat regleringsbrev, utbildning av tjänstemän inom Regeringskansliet samt översyn av reservationer till olika internationella instrument om mänskliga rättigheter.

Den första handlingsplanen (2002-2004) kommer att följas upp av en andra handlingsplan som planeras vara klar i början av 2006.

Viktiga aktörer

Som redan nämnts har hela den offentliga förvaltningen, regeringen och dess myndigheter, kommuner, landsting och domstolar, ett ansvar för att främja och skydda de mänskliga rättigheterna i Sverige. Det finns också flera andra aktörer som spelar en viktig roll i arbetet. Det handlar till exempel om *enskilda organisationer* som bedriver informations- och utbildningsarbete avseende mänskliga rättigheter. Dessa organisationer fungerar också ofta som påtryckare och opinionsbildare. Exempel på andra viktiga nationella aktörer är *universiteten och högskolorna, riksdagspartierna* och *arbetsmarknadens parter*.

REGERINGSKANSLIET

Justitiedepartementet

REGERINGSKANSLIET

Utrikesdepartementet